

УДК 334.021:631.1

Герасименко А. В.

herasyumenko.al@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0536-1337

аспірантка,

Державний біотехнологічний університет, Харків

СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ПРОДУКТИВНОСТІ ДЛЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Анотація. Стаття присвячена вдосконаленню організації праці на підприємствах аграрного сектору України, як основного фактора підвищення продуктивності праці. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення ефективності функціонування аграрного сектору, який має вирішальний вплив на продовольче забезпечення та рівень життя населення. Мета статті – розроблення шляхів підвищення продуктивності праці в аграрному секторі України. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено поняття «продуктивність праці» та основні фактори продуктивності праці, проаналізовано рівень продуктивності праці в аграрному секторі до початку воєнних дій та в період війни, визначено вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на даний показник, запропоновано шляхи підвищення продуктивності праці, в тому числі, й за рахунок покращення її організації для суб'єктів аграрного бізнесу. Під час дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії. За результатами дослідження встановлено, що на продуктивність праці в аграрному секторі впливають зовнішні та внутрішні фактори, які можуть бути як позитивними, так і негативними. З початком війни суб'єкти аграрного бізнесу опинилися під впливом негативних факторів, значна частина яких пов'язана з організацією праці. До них можна віднести мінування полів, пошкодження сільськогосподарської техніки, знищення та крадіжку врожаю, палива, мінеральних добрив та засобів захисту рослин, знищення та пошкодження зерносховищ, загибель худоби, птахів та бджолосімей, перебудову логістичної системи, зміну технологій вирощування, відсутність коштів, мобілізацію персоналу, відсутність електроенергії, зниження заробітної плати в сільському господарстві. Для зниження негативного впливу зазначених факторів та підвищення продуктивності праці в аграрному секторі пропонується розширення посівів найбільш ефективних культур, пошук джерел фінансової підтримки, забезпечення сільськогосподарською технікою, виробництво насіння пріоритетних для рослинництва культур, забезпечення безпеки працівників аграрного сектору, оптимізація агровиробництва, збільшення поголів'я та продуктивності сільськогосподарських тварин, розвиток кадрового потенціалу аграрних підприємств, використання матеріальних методів стимулювання робітників. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів суб'єктами аграрного бізнесу для відновлення діяльності в умовах війни та в післявоєнний період.

Ключові слова: аграрний сектор, продуктивність праці, організація праці, суб'єкти аграрного бізнесу, фактори впливу, оптимізація виробництва.

Herasymenko Alina

herasymenko.al@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0536-1337

PhD Student,

State Biotechnological University, Kharkiv

CURRENT STATE OF LABOR ORGANIZATION AND INCREASE OF ITS PRODUCTIVITY FOR AGRARIAN BUSINESS ENTITIES

Abstract. *The article is devoted to the improvement of labor organization at the enterprises of the agricultural sector of Ukraine, as the main factor in increasing productivity. The relevance of the study is due to the need to improve the efficiency of the agricultural sector, which has a decisive impact on food supply and living standards. The purpose of the article is to develop ways to increase labor productivity in the agricultural sector of Ukraine. To achieve this goal, a number of tasks were solved in the course of the study: the concept of "labor productivity" and the main factors of labor productivity were defined, the level of labor productivity in the agricultural sector before the outbreak of hostilities and during the war was analyzed, the influence of external and internal factors on this indicator was determined, ways to increase labor productivity, including by improving its organization for agricultural business entities, were proposed. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy. According to the results of the study, it was found that labor productivity in the agricultural sector is influenced by external and internal factors, which can be both positive and negative. Since the beginning of the war, agrarian business entities have been under the influence of negative factors, many of which are related to the organization of labor. These include mining of fields, damage of agricultural machinery, destruction and theft of crops, fuel, mineral fertilizers and plant protection products, destruction and damage of granaries, death of livestock, birds and bee colonies, restructuring of the logistics system, change of cultivation technologies, lack of funds, mobilization of personnel, lack of electricity, reduction of wages in agriculture. In order to reduce the negative impact of these factors and increase productivity in the agricultural sector, it is proposed to expand the sowing of the most efficient crops, search for sources of financial support, provide agricultural machinery, produce seeds of priority crops, ensure the safety of workers in the agricultural sector, optimize agricultural production, increase the number and productivity of livestock, develop the human resources of agricultural enterprises, use material methods of agricultural production, and improve the quality of life of farmers. The practical significance of the study lies in the possibility of using the results obtained by agrarian business entities to resume activities during the war and in the post-war period.*

Key words: agricultural sector, labor productivity, labor organization, agrarian business entities, factors of influence, production optimization.

JEL Classification: Q10, J43

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-35-03>

Постановка проблеми. Аграрний сектор – один з найбільших і життєво важливих секторів економіки України. Стан та ефективність функціонування аграрного сектору мають вирішальний вплив на продовольче забезпечення та рівень життя населення.

До війни агросектор генерував 15% внутрішнього валового продукту (ВВП) та 40% експортної виручки. В 2021 році був зібраний рекордний урожай зернових, зернобобових та олійних культур, який склав понад 106 млн

тонн [1]. Однак через війну врожай 2022 року впав щонайменше вдвічі, що обумовлено низкою зовнішніх та внутрішніх факторів, які призвели до зниження продуктивності праці на підприємствах аграрного сектору. Пошкодження сільськогосподарської техніки, знищення та крадіжка врожаю, руйнування зернохосовищ, загибель великої рогатої худоби, кіз, овець, свиней птахів та бджолосімей, перебудова логістичної системи – далеко не повний перелік зовнішніх факторів, які нега-

тивно впливають на продуктивність праці суб'єктів аграрного бізнесу. До зниження цього показника призводять і внутрішні фактори, більшість з яких пов'язані з організацією праці аграрних товаровиробників. В умовах війни проблематично налагодити роботу всіх підрозділів господарства, забезпечити розстановку кадрів у виробничому процесі, поділ та кооперацію праці, нормування та стимулювання праці.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день питання вдосконалення організації праці на підприємствах аграрного сектору України, як основного фактора підвищення їх продуктивності, є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та практичні аспекти продуктивності праці в аграрному секторі розглядаються в роботах багатьох вітчизняних вчених: Мочерного С. В. [2], Завіновської Г. Т. [3], Гришнова О. А. [4], Янкового Р. В. [5], Качана Є. П., Дяківа О. П. та Острроверхова В. М. [6], Махначова Н. М. та Семенюка І. Ю. [7] тощо. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень та публікацій, недостатньо дослідженим залишається сучасний стан організації праці та підвищення її продуктивності для суб'єктів аграрного бізнесу.

Постановка завдання. Мета статті – розроблення шляхів підвищення продуктивності праці в аграрному секторі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продуктивність праці – ключовий показник ефективності виробництва та добробуту будь-якої національної економіки. В економічній науці сутність продуктивності праці до кінця не вивчена. До такого поняття, як «продуктивність праці» зверталися багато відомих економістів минулого та сьогодення. З цієї причини визначення продуктивності праці, поняття її сутності досі залишаються дискусійними. Мочерний С. В. вважає, що продуктивністю праці є ефективність виробничої діяльності людей в процесі створення ними матеріальних послуг і благ [2, с. 951]. Продуктивність праці як показник, що характеризує її ефективність, розглядають і інші науковці. Зокрема, на думку Завіновської Г. Т., під продуктивністю праці слід розуміти економічну ефективність роботи, яка визначається кількістю продукції, виготовленої за одиницю часу, або кількістю часу, який необхідно витратити на виготовлення оди-

ниці продукції [3, с. 300]. Подібне визначення дають і інші вчені, такі як Гришнова М. В. [4, с. 535], Янковий Р. В. [5, с. 23–26], Качан Є. П. [6, с. 407] тощо. Деяко інше визначення дають західні науковці, які вважають, що продуктивність праці є одним із чотирьох показників ефективності виробництва, до яких крім нього, належить продуктивність землі, капіталу та підприємництва [7, с. 248]. Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок про велику кількість підходів до визначення поняття продуктивності праці. Однак одним із найбільш поширених є підхід, заснований на трудовій теорії вартості, якого дотримується більшість вітчизняних вчених.

Під впливом різних факторів, які є основними умовами та рушійними силами соціально-економічних процесів аграрного виробництва, продуктивність праці постійно змінюється. Одні фактори ведуть до її підвищення та, відповідно, до збільшення обсягів виробництва і поліпшення якості продукції. Інші фактори можуть спричинити зниження продуктивності праці.

В сучасній літературі існують різні класифікації факторів продуктивності праці. Враховуючи тему дослідження, найбільш доцільним буде розподіл факторів на два види – зовнішні та внутрішні (рис. 1).

У свою чергу, внутрішні фактори поділяються на:

- матеріально-технічні (автоматизація виробництва, інноваційний розвиток, ресурсозберігаючі технології, економія ресурсів тощо);
- соціально-економічні (мотивація праці та матеріальне стимулювання, рівень розвитку трудового колективу та соціальної інфраструктури);
- організаційні (організація праці, виробництва, матеріально-технічного постачання, раціональний розподіл праці, ефективне використання кадрів, покращення умов праці тощо) [8, с. 305–306].

Кожен із зазначених факторів має важливе значення для успішного функціонування суб'єктів аграрного бізнесу. Однак стала та ефективна діяльність сільськогосподарських агроформувань неможлива без злагодженої роботи всіх підрозділів господарства, забезпечення розстановки кадрів у виробничому процесі, поділу та кооперації праці, нормування та стимулювання праці. Цього можна досягти завдяки правильній організації праці,

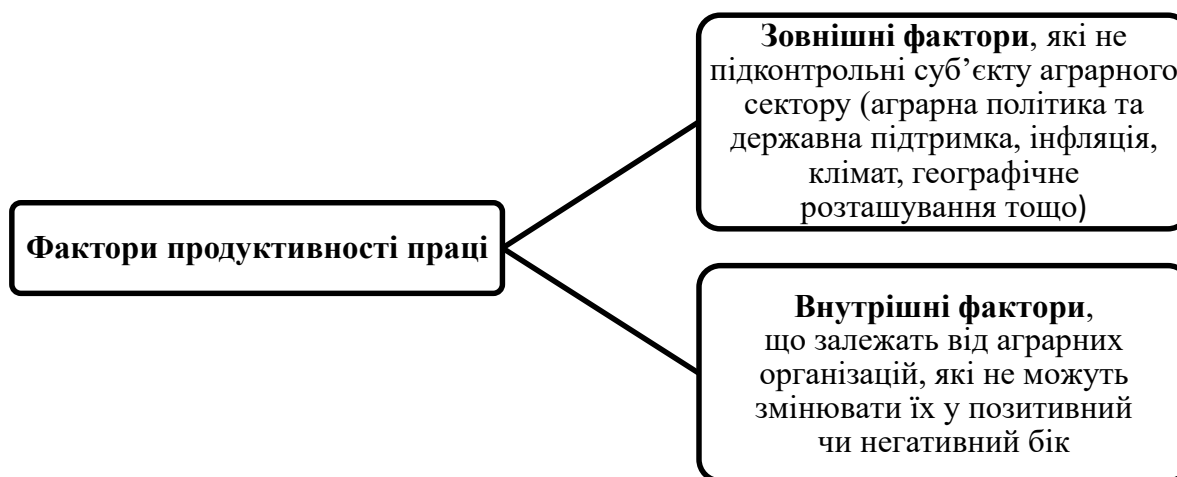

Рис. 1. Фактори продуктивності праці

Джерело: систематизовано автором на основі [8, с. 305–306]

яка є одним із найважливіших факторів підвищення продуктивності.

Проаналізуємо продуктивність праці на підприємствах аграрного сектору до початку воєнних дій на території України та в період війни, а також визначимо вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на цей показник. До 2021 року спостерігається стійка тенденція зростання рівня продуктивності праці в аграрному секторі (рис. 2).

Про зростання продуктивності праці на підприємствах аграрного сектору в довоєнний період свідчить рекордний урожай 2021 року, який склав понад 106,6 млн тонн. Найбільшу частку врожаю склали зернові та зернобобові культури – кукурудза, пшениця, ячмінь (84 млн тонн). Високу врожайність в 2021 році продемонстрували олійні культури (22,6 млн тонн) (рис. 3).

Досить високі показники продемонстрували суб'єкти агробізнесу, які займаються виробництвом продукції тваринництва. Згідно з даними Державної служби статистики, в 2021 році обсяг живої маси тварин, реалізованих на забій, склав 3,38 млн тонн, обсяг валового надою молока – 8,7 млн тонн, обсяг виробництва яєць – 14,1 млрд штук, обсяг виробництва вовни – 1,48 тис тонн [11].

До 2022 року стабільно зростало виробництво меду. В 2021 році виробничий фонд галузі складав 3,7 млн бджолосімей. За приблизними оцінками, щорічно в Україні виробляється 100–110 тис тонн меду [12].

Зазначені показники свідчать про позитивний вплив низки зовнішніх та внутрішніх факторів на продуктивність праці в аграрних

організаціях, до яких можна віднести сприятливі погодні умови, використання нових сортів та гібридів зернових, впровадження нових технологій та, зокрема, сучасної техніки, державна підтримка, належна організація праці тощо.

З початком війни суб'єкти аграрного бізнесу опинилися під впливом багатьох негативних факторів, які призвели до зниження продуктивності праці та, відповідно, до погіршення результативності їх роботи (табл. 1).

Розглянемо зовнішні фактори зниження продуктивності праці на підприємствах аграрного сектору більш детально.

Станом на початок січня 2023 року заміновано або пошкоджено 130 тис кв. км виробничих площ. Найбільше постраждали території, які перебували в окупації, тобто ті, які знаходяться в Київській, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській та Харківській областях. В Донецькій області поля не розміновані ще з 2014 року [13].

За оцінками Центру досліджень продовольства та землекористування (KSE Агроцентр) і Міністерства аграрної політики та продовольства, через бойові дії знищено понад 84 тис одиниць техніки та устаткування, що складає 44% від загальних фізичних пошкоджень, завданих агропромисловому сектору України [13].

Згідно з даними KSE Агроцентру, російські окупанти знищили або вивезли 2,8 млн тонн зернових та 1,2 млн тонн олійних культур. Також вони знищили та пошкодили зернохосовища, загальною місткістю 9,4 млн тонн. Велика кількість потужностей для збері-

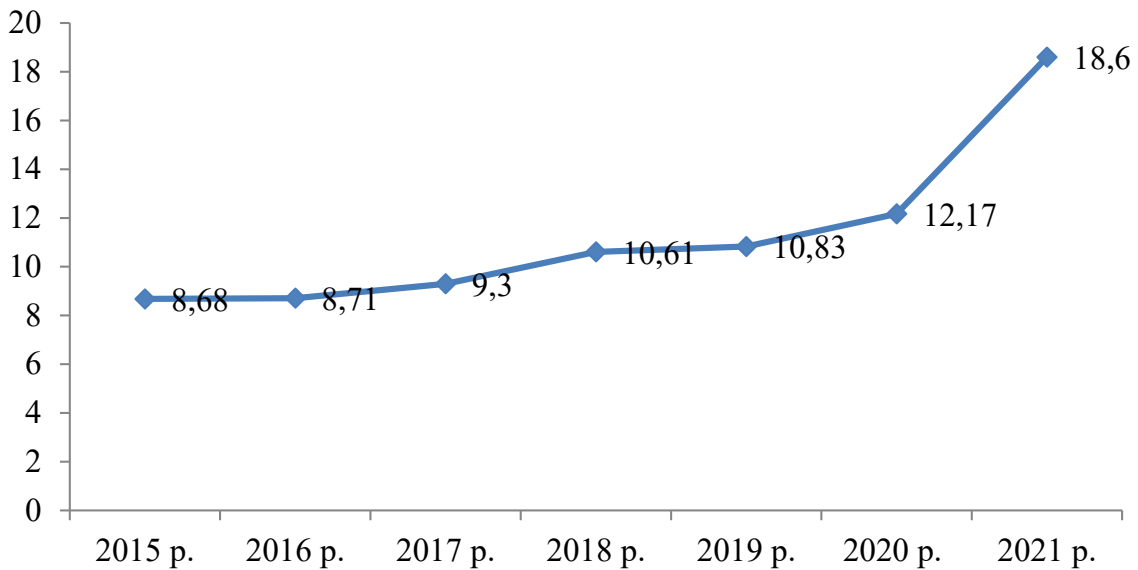

Рис. 2. Рівень продуктивності праці в аграрному секторі України, тис дол. на одного зайнятого

Джерело: систематизовано автором на основі [9]

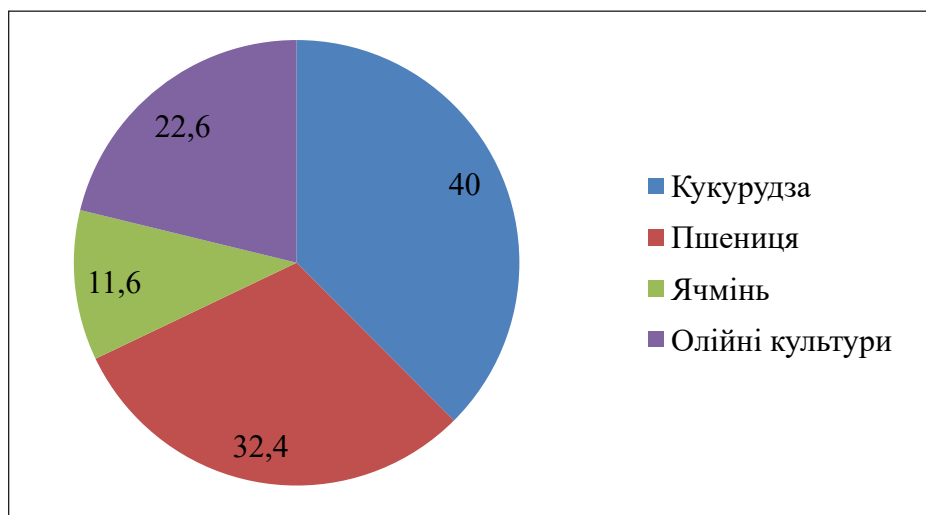

Рис. 3. Обсяги виробництва зернових, зернобобових та олійних культур в 2021 р., млн тонн

Джерело: систематизовано автором на основі [10]

гання зерна придатні для користування, однак знаходяться на тимчасово окупованих територіях.

Внаслідок обстрілів загинуло: ВРХ – 212 тис, кіз та овець – 95 тис, свиней – 507 тис, птахів – 11,7 млн, бджолосімей – 400 тис [14]. Також окупанти знищили та вивезли велику кількість палива, мінеральних добрив та засобів захисту рослин.

Негативний вплив на аграрний сектор України під час війни має блокування експорту та порушення логістичних ланцюгів. До війни

практично вся сільськогосподарська продукція експортувалася морем. Однак з початком війни морські шляхи були заблоковані, тому довелося шукати альтернативу. Для того щоб продати зерно, отримати обігові кошти, звільнити площі для зберігання нового врожаю, аграрії змушені були перебудувувати логістичні ланцюжки. З експорту морем вони перерієнтувалися на річкові порти, вантажівки та залізничний транспорт. Відповідно, зросла вартість доставки. Підписання зернової угоди покращило ситуацію, однак повністю не задо-

Зовнішні та внутрішні загрози, що вплинули на продуктивність праці в аграрному секторі

Зовнішні	Мінування полів Пошкодження сільськогосподарської техніки Знищення та крадіжка врожаю Зниження та пошкодження зерносховищ Загибель великої рогатої худоби (ВРХ), кіз, овець, свиней птахів та бджолосімей Знищення багаторічних насаджень Знищення та викрадення палива, мінеральних добрив та засобів захисту рослин Перебудова логістичної системи
Внутрішні	Зміна технологій вирощування Відсутність коштів Мобілізація персоналу Відсутність електроенергії, інтернету та мобільного зв'язку Зниження заробітної плати в сільському господарстві

Джерело: складено автором

вольнило потреби експортерів. Вартість транспортування продукції залишається високою.

До зниження продуктивності праці призвели негативні внутрішні фактори, більшість з яких пов'язані з організацією праці аграрних товаровиробників. Розглянемо їх більш детально.

В умовах війни інноваційні технології вирощування відійшли на другий план. Аграрії пристосовуються до того, що є в наявності. Вони змушені заощаджувати на технологіях, що в кінцевому результаті призведе до зниження врожайності. Зокрема, зменшується кількість добрив та засобів захисту рослин, скорочується густина посівів, використовується дешевше насіння. Відповідно, це негативно впливає на урожайність та якість продукції.

Ситуацію ускладнює відсутність обігових коштів. З початком війни погіршилася ситуація з кредитуванням суб'єктів аграрного бізнесу. Держава намагається підтримати сільськогосподарських виробників та запроваджує програми з кредитування (безвідсоткове кредитування на час воєнного стану, доступні кредити 5-7-9%), однак навіть це не допомагає вирішити їх фінансові проблеми, які виникають в зв'язку з подорожчанням палива, посівних матеріалів, добрив, засобів захисту рослин тощо.

Зниження продуктивності праці суб'єктів аграрного бізнесу відбувається й через неможливість належної організації праці всередині підприємств. Вони щосили намагаються збе-

регти персонал, який відбуває до Збройних сил України або виїжджає за кордон. Деякі підприємства практикують бронювання співробітників, однак не дивлячись на це, зберігається брак персоналу, про що свідчить велика кількість відкритих вакансій. Так, у вересні 2022 року 4% від усіх актуальних вакансій на порталі grc.ua пов'язані з аграрним сектором [15].

Організацію праці в аграрних підприємствах ускладнюють перебої з електроенергією, інтернетом та мобільним зв'язком, які відбуваються в результаті обстрілу об'єктів критичної інфраструктури російськими окупантами. Натомість вирішення цієї проблеми (закупівля генераторів та іншого обладнання) вимагає значних коштів.

Негативний вплив на продуктивність праці має зниження середньої заробітної плати в аграрному секторі. Перед війною вона становила в середньому 21 300 грн. Станом на серпень 2022 року розмір середньої заробітної плати склав 17500 грн. [15].

Таким чином, до зниження продуктивності праці на підприємствах аграрного сектору призвела низка внутрішніх та зовнішніх факторів, значна частина яких пов'язана з організацією праці. Для того, щоб нівелювати негативний вплив цих факторів, пропонується здійснення наступних заходів:

– розширення посівів найбільш ефективних зернових, зернобобових, овочевих, плодово-ягідних та олійних культур. Зокрема, необхідно збільшувати посівні площі в захід-

них та центральних областях України, а також за рахунок земель державної та комунальної власності;

– пошук джерел фінансової підтримки. Зокрема, необхідно залучати гранти, звертати увагу на банківське фінансування та програми підтримки агровиробників;

забезпечення сільськогосподарською технікою. Часткове вирішення проблеми можливе завдяки використанню сільськогосподарської техніки без реєстрації відповідно до Наказу № 154 «Про технічне забезпечення комплексу польових робіт в умовах воєнного стану 2022 року» [16];

– *виробництво насіння пріоритетних для рослинництва культур, які мають високі технологічні параметри.* Для цього необхідно збільшити площу земель, які засіваються елітним насінням. Вдосконалення потребує механізм системи державного сортовипробування;

– *забезпечення безпеки працівників агропромислового сектору.* Для цього необхідно проводити розмінування полів із залученням спеціалістів міжнародних організацій. Подача заявок на розмінування земель сільськогосподарського призначення здійснюється на інтернет-порталі military.feodal.online;

– *оптимізація агровиробництва.* Експерти рекомендують скорочувати площі посіву тих культур, які потребують внесення великої кількості азотних добрив. Також необхідно скоротити норму внесення засобів захисту рослин. Для цього їх потрібно використовувати виключно при появі шкідників. В разі боротьби з бур'янами такі засоби рекомендується вносити на ранніх етапах розвитку рослин. Дорогі добрива та засоби захисту рослин можна замінювати більш дешевими аналогами;

– *збільшення поголів'я та продуктивності сільськогосподарських тварин,* яке неможливе без стабільної підтримки держави з відповідним фінансуванням та залученням інвестицій в розвиток українського тваринництва. Також необхідна підтримка міжнародних партнерів за такими напрямками як забезпечення генераторами та розвиток біометанової галузі. Завдяки налагодженню виробництва біометану, можна замінювати природний газ та скорочувати його імпорт [17];

– *розвиток кадрового потенціалу підприємств агропромислового сектору.* Необхідно реалізувати заходи, спрямовані на розвиток

системи професійного навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників агросектору, підтримку молодих спеціалістів;

– *використання матеріальних методів стимулювання.* Такими методами можуть бути надбавки за професійну майстерність, доплати за важкі умови праці, доплати за роботу у нічний час, доплати за понаднормову роботу та роботу у святкові та вихідні дні, бонуси за вислугу років, відсутність прогулів тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. До початку повномасштабної війни в аграрному секторі України відбувалися позитивні процеси, зумовлені різноманітними внутрішніми та зовнішніми факторами: реформуванням сільськогосподарства, значними капітальними інвестиціями, впровадженням нових технологій тощо. Однак з початком війни суб'єкти аграрного бізнесу опинилися під впливом негативних факторів, значна частина яких пов'язана з організацією праці. Такими факторами є мінування полів, пошкодження сільськогосподарської техніки, знищення та крадіжка врожаю, палива, мінеральних добрив та засобів захисту рослин, знищення та пошкодження зерносховищ, загибель худоби, птахів та бджолосімей, перебудова логістичної системи, зміна технологій вирощування, відсутність коштів, мобілізація персоналу, відсутність електроенергії, зниження заробітної плати в сільському господарстві. Для зниження негативного впливу зазначених факторів та підвищення продуктивності праці в аграрному секторі пропонується розширення посівів найбільш ефективних культур, пошук джерел фінансової підтримки, забезпечення сільськогосподарською технікою, виробництво насіння пріоритетних для рослинництва культур, забезпечення безпеки працівників аграрного сектору, оптимізація агровиробництва, збільшення поголів'я та продуктивності сільськогосподарських тварин, розвиток кадрового потенціалу аграрних підприємств, використання матеріальних методів стимулювання робітників.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів суб'єктами аграрного бізнесу для відновлення діяльності в умовах війни та в післявоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шульга В. Підтримка аграрного сектору в умовах воєнного стану: що варто знати? *Jurliga*, 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-varto-znati.

2. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія у трьох томах. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. Т. 3. 951 с.

3. Завіновська Г. Т. Економіка праці: навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 300 с.

4. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина: підручник. Київ : Знання, 2004. 535 с.

5. Янковий Р. В. Шляхи підвищення продуктивності та результативності праці на підприємстві. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 1 (6). С. 23–26.

6. Качан Є. П., Дяків О. П., Островерхов В. М. Економіка праці та соціально-трудова відносина: навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 407 с.

7. Лукашевич В. М. Економіка праці та соціально-трудова відносина: навч. посібник. Львів : «Новий Світ-2000», 2008. 248 с.

8. Махначова Н. М., Семенюк І. Ю. Чинники та фактори впливу на ефективність використання трудових ресурсів підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 305–306.

9. Продуктивність праці в сільському господарстві. *Sdg.ukrstat*, 2021. URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/2-2-1>.

10. Герасименко С. Рекордний 2021 – більше 100 млн т врожаю. Можемо звикати до «сотки» чи це виняток? *Latifundist*, 2022. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/956-rekordnij-2021--bilshe-100-mln-t-vrozhayu-mozhemo-zvikati-do-sotki-chi-tse-vinyatok>.

11. Українські тваринники активно зменшують обсяги виробництва. *Agronews*, 2022. URL: <https://agronews.ua/news/ukrayinski-tvarynnyky-aktivno-zmenshuut-obsyagy-vyrobnyctva>.

12. Гончарук С. Рекордний експорт меду: як виглядає солодкий ринок в Україні. *Kurkul*, 2021. URL: <https://kurkul.com/spetsproekt/1032-rekordnij-eksport-medu-yak-viglyadaye-solodkiy-rinok-v-ukrayini>.

13. Підготовка до посівної триває в умовах браку фін ресурсів та значного замінування полів. *Uacouncil*, 2023. URL: <https://uacouncil.org/uk/post/pidgotovka-do-posivnoi-trivae-v-umovah-braku-finresursiv-ta-znacnogo-zaminuvanna-poliv>.

14. Нейтер Р. Втрати на \$40 млрд: як через війну страждає аграрний сектор України. *Epravda*, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167>.

15. Як війна вплинула на ринок праці у сфері сільського господарства. *Eba*, 2022. URL:

<https://eba.com.ua/yak-vijna-vplynula-na-rynok-pratsi-u-sferi-sil'skogo-gospodarstva>.

16. Про технічне забезпечення комплексу польових робіт в умовах воєнного стану 2022 року: Наказ від 7.03.2022 р. №154. 2022. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN073580.html.

17. Бублик О. Україна просить Європу підтримати тваринницьку галузь за трьома напрямками. *Agrotimes*, 2022. URL: <https://agrotimes.ua/tvarinnitstvo/ukrayina-prosytyevropu-pidtrymaty-tvarynnyctku-galuz-za-troma-napryamamy>.

REFERENCES

1. Shulga, V. (2022), "Support of the agricultural sector in the conditions of martial law: what is worth knowing?", available at: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-varto-znati (accessed 14 January 2023).

2. Mochernyy, S.V. (2002), *Ekonomichna entsyklopediya u tr'okh tomakh* [Economic encyclopedia in three volumes], 3rd ed, Vydavnychyy tsentr Akademiya, Kyiv, Ukraine.

3. Zavinovs'ka, H. T. (2003), *Ekonomika pratsi: navch. posibnyk* [Labor economics: teaching manual], KNEU, Kyiv, Ukraine.

4. Hrishnova, O. A. (2004), *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny: pidruchnyk* [Labor economics and social and labor relations: a textbook], Znannya, Kyiv, Ukraine.

5. Yankovyy, R. V. (2013), "Ways to increase productivity and labor productivity at the enterprise", *Ekonomika: realiyi chasu*, no 1 (6), pp. 23–26.

6. Kachan, YE. P., Dyakiv, O. P. and Ostroverkhov, V. M. (2008), *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny: navch. posib* [Labor Economics and social and labor relations: teaching manual], Znannya, Kyiv, Ukraine.

7. Lukashevych, V. M. (2008), *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny: navch. posibnyk* [Labor economics and social and labor relations: teaching manual], Novyy Svit-2000, Lviv, Ukraine.

8. Makhnachova, N. M. and Semenyuk, I. Yu. (2017), "Factors and factors of influence on the efficiency of the use of labor resources of the enterprise", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 8, pp. 305–306.

9. Sdg.ukrstat (2021), "Labor productivity in agriculture", available at: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/2-2-1/> (accessed 14 January 2023).

10. Herasymenko, S. (2021), "Record 2021 - more than 100 million tons of harvest. Can we get used to the "hundred" or is it an exception?", available at: <https://latifundist.com/spetsproekt/956-rekordnij-2021--bilshe-100-mln-t-vrozhayu-mozhemo-zvikati-do-sotki-chi-tse-vinyatok> (accessed 14 January 2023).

11. Agronews (2022), “Ukrainian livestock farmers are actively reducing production volumes”, available at: <https://agronews.ua/news/ukrayinski-tvarynnyky-aktyvno-zmenschuyut-obsyagy-vyrobnyczstva/> (accessed 14 January 2023).

12. Honcharuk, S. (2021), “Record export of honey: what does the sweet market look like in Ukraine”, available at: <https://kurkul.com/spetsproekty/1032-rekordniy-eksport-medu-yak-viglyadaye-solodkiy-rinok-v-ukrayini> (accessed 14 January 2023).

13. Uacouncil (2023), “Preparation for sowing continues in conditions of lack of financial resources and significant mining of fields”, available at: <https://uacouncil.org/uk/post/pidgotovka-doposivnoi-trivae-v-umovah-braku-finresursiv-taznacnogo-zaminuvanna-poliv> (accessed 14 January 2023).

14. Neyter, R. (2022), “Losses of \$40 billion: how the agrarian sector of Ukraine suffers because of the war”, available at: <https://www.epravda.com.ua/>

<columns/2022/12/19/695167/> (accessed 14 January 2023).

15. Eba (2022), “How the war affected the labor market in agriculture”, available at: <https://eba.com.ua/yak-vijna-vvytlyna-na-rynok-pratsi-usferi-silskogo-gospodarstva/> (accessed 14 January 2023).

16. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022), “On the technical support of the complex of field works in the conditions of martial law in 2022”, available at: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/FN073580.html (accessed 14 January 2023).

17. Bublyk, O. (2022), “Ukraine asks Europe to support the livestock industry in three directions”, available at: <https://agrotimes.ua/tvarinnitstvo/ukrayina-prosyt-yevropu-pidtrymaty-tvarynnyczku-galuz-za-troma-napryamamy/> (accessed 14 January 2023).

Стаття надійшла до редакції 10 січня 2023 р.